

Marek NIEĆ*

PROBLEMY DZIAŁALNOŚCI OLKUSKIEGO GÓRNICTWA KRUSZCOWEGO W POŁOWIE XVI W. I ICH AKTUALNOŚĆ

W 1564 r. podjęta została lustracja dóbr królewskich. Zwraca w niej uwagę „Rewizja górna ilkuska” w której przedstawiono szczegółowe omówienie stanu kopalń (gór) olkuskich oraz szereg uwag dotyczących działalności górnictwa. Warte są one przypomnienia, ze względu na ich ciągłą aktualność, mimo upływu czasu. Podstawowymi problemami górnictwa olkuskiego, poza technicznymi trudnościami eksploatacji złóż zawodnionych były:

- ograniczanie możliwości dostępu do złóż, związane z prawami własności nieruchomości gruntowych,
 - konieczność dużych nakładów finansowych na prowadzenie działalności górniczej,
 - niechętny stosunek ludności do eksploatacji złóż, spowodowany niskim poziomem wiedzy odnośnie istoty działalności górniczej i niedocenianiem znaczenia eksploatacji złóż dla kształtowania dobrobytu społeczności lokalnych.
- W związku z tym zwracano uwagę na potrzebę:
- szczególnego traktowania górnictwa w przepisach prawnych, ze względu na specyfikę jego działalności, uzależnioną od warunków naturalnych, podobnie jak działalność rolnicza,
 - elastycznego podejścia do oceny ekonomicznej działalności górniczej i potrzeby jej wspomagania, w zależności od aktualnych uwarunkowań naturalnych jej prowadzenia, na przykład przez elastyczne opodatkowanie,
 - popularyzacji wiedzy górniczej i znaczenia eksploatacji złóż.

Stan i historia górnictwa rudnego w XVI w. na ziemiach polskich, w tym górnictwa olkuskiego, są dobrze znane (Molenda, 1962, 1972). Intensywny rozwój eksploatacji złóż w rejonie olkuskim, który miał miejsce w XIV–XV w. uległ zahamowaniu już pod koniec XV w. w związku z wyczerpaniem zasobów złóż nie wymagających skomplikowanego odwodnienia. W XVI w. wydobywanie prowadzone było ze zmienną intensywnością. W połowie tego wieku podjęto budowę długich sztolni odwadniających, które miały umożliwić eksploatację głębiej położonych partii złóż, wcześniej niedostępnych z powodu dużego zawodnienia.

Kopalnie olkuskie były w XV w. ważnym źródłem dochodów skarbu królewskiego. Wydobywano rocznie ok. 580 t ołowiu i do kilkuset kg srebra (Molenda, 1962).

*Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN, Kraków, Wybickiego 7

W XVI w. wydobywanie było nieregularne, w niektórych latach zamierało. Trudna sytuacja górnictwa była podstawą do obniżania wysokości płaconej olbory. Wykonanie sztolni odwadniających umożliwiło czasowe ożywienie działalności górniczej (Molenda, 1972).

Na podstawie decyzji sejmu piotrkowskiego, obradującego w latach 1562/63 i warszawskiego w 1564 r. podjęta została lustracja dóbr królewskich obejmujących również rejon olkuski. W wyniku prac komisji powołanej dla jej przeprowadzenia w Małopolsce powstał dokument: *„Rewizya Polski Malej trzech województw przez rewizory urodzone Pawła Działyńskiego kasztelana słońskiego, a Marcina Faleckiego dworzni- na JKM i Sebastiana Wielogłowskiego podpisana za ufalą sejmu warszawskiego A.D. 1564”*. Zwraca w nim uwagę, w części poświęconej lustracji województwa krakowskiego, *„Rewizya górna ilkuska”*, w której przedstawiono szczegółowe omówienie stanu kopalń (gór) olkuskich oraz szereg uwag dotyczących działalności górnictwa. Warte są one przypomnienia, ze względu na ich ciągłą aktualność, mimo upływu czasu. Pełny tekst tej części dokumentu opublikowany został przez Instytut Historii PAN (Małecki, 1962, 1964). Niżej przytoczone cytaty pochodzą z tego wydania.

Podstawą działalności górniczej w rejonie Olkusza były przywileje i dekrety królewskie: *„Naprzód p. Jost żupnik ilkuski JKM a przy nim miasto Ilkusz i wszystkie gromada gwarków albo górników ukazowali i kładli przywileje królów polskich na postanowienie, budowanie i wolności gór ilkuskich...”*.

Przywileje te (tab. 1) stwarzały szczególne uprawnienia dla działalności górniczej. Były one podstawą dla konkluzji, ciągle aktualnej, że *„... res metallica jest rzemiosło różne ab agricultura, ma nieco commune też z nią, a wszakże i takich jak agricultura i innych wolności, praw i obyczajów a sposobów nadto potrzebuje a używa”*. Z tego też powodu zwrócono się *„... uniżenie prosząc aby ku dobremu nie tylko tego tu miejsca, ale wszystkie Rzeczypospolitej były publikowane, w statut włożone, aby tak ku wiadomości ludzkiej przyść mogły. Albowiem iż w Polsce nie wszyskiem, albo mało ich, wiadoma res metallica więcy się tego ludzie strzegą niżby to promować mieli. A snadź i srodze zakazują i bronią szukania, choćby się co gdzie okazało, co jest ku wielkiej szkodzie Rzeczypospolitej, bo co w ziemi leży a Pan Bóg też do tej ziemi Polakom włożyć raczył, tam to nikomu pożytku nie uczyni aż będzie wydzwigniono”*.

Przeгляд wykonywanych prac związanych eksploatacją i przeróbką rudy oraz budową sztolni prowadził do stwierdzeń: *„... jako wielki i okrutny nakład na takie budowanie i wody gonienie wychodzi...”*. Zwracano też uwagę na niepewność odnośnie do rezultatów prac górniczych: *„Robią ustawicznie we dnie i w nocy, prowadząc tę robotę w stole i w stolwancie, aza Pan Bóg da zasię kruszec natrafić. ... Ale do gór trzeba człowieka nietęskliwego, dobre nadzieje a miecha pieniędzy sporego”*. Sygnalizowano zatem trudności ekonomiczne działalności górniczej i związane z tym ryzyko niepowodzenia: *„łatwi orać niż góry kopać”* bo *„...rzemiosło górne nie jednego, ni dwu, ni trzech lat studium, do śmierci się go nie wyuczy...”*.

Tab. 1 Przywileje i dekrety dla kopalń olkuskich

Tab.1 Royal privileges for Olkusz mines

Przywilej	Rok	Cel
Elżbiety Łokietkówny	1374	Wolność kopania gór w odległości mili wokół Olkusza. Wolna sprzedaż srebra i ołowiu. Olbora: 1/11 część produkcji.
Władysława Jagiełły	1426	"...nadanie praw górnych podług węgierskich i czeskich, wyzwolenie budarzów górnych od wszelkich innych jurysdykcji, aby tylko przed żupnikiem albo podżupnikiem przysięgłem a przysiężniki przez radę obranymi usprawiedliwiać się byli powinni..."
Władysława III Warneńczyka	1438	Potwierdzenie wolności i swobód.
Kazimierza IV Jagiellończyka	1485	Potwierdzenie uprawnień do własnej jurysdykcji i określenie jej zakresu.
Kazimierza IV Jagiellończyka	1491	
Aleksandra Jagiellończyka (powtórzonego Jana Olbrachta)	1505	Statuty górnicze dotyczące sądownictwa, organizacji prac, sprzedaży kruszców, nabywania żywności na targu etc.
Zygmunta Starego	1510	Określenie zakresu działalności górniczej między wsią Bolesław i miastem Olkusz oraz płacenia olbory.
Rewizorski dekret	1539	„...gdzieby stawy góry zatapiały aby były spuszczone...”
Zygmunta Starego	1545	Potwierdzenie praw i przywilejów górniczych, określenie sposobu uiszczania olbory.
Zygmunta Augusta	1551	Potwierdzenie przywileju Zygmunta Starego z 1510 r. „...a dzierżawca Bolesława aby w niczem sprawom górnym nigdy nie przeszkadzał, tak jako toż dawna powinień.”
Zygmunta Augusta	1562, 1564	Przywileje związane z budową sztolni starczynowskiej i ponikowskiej.

Zwracano jednak uwagę na znaczenie górnictwa dla zamożności miasta „...gdyż przedtem przy Ilkusu wiele gór budowano, co i ludzie pamiętają i znak tego, że część miasta w rynku murem zbudowano.” Zmniejszenie intensywności działalności górniczej tak że „...teraz tak mało gór budują...” związane było z trudnościami udostępniania do eksploatacji głębiej położonych, zawadzionych części złóż: „Gwarkom teraz wielkie wody, którem podolać nie mogli i bez osobliwej a miłościwej łaski KJM podolać trudno mają, przeszkodziły”, „...tedy królowie JM i JKM nasz miłościwy pan, czyniąc ludziom ochotę z miłościwej łaski swej, odpuszczając raczyli połowicę orbory, rozumiejąc, że lepszy częsty zysk choć mały, niżli rzadki choć wielki, A też nie tylko to pożytek jest KJM ...ale i wszytkiej Rzeczypospolitej, co się z dołu na górę in utilitatem totius Reipublicae weźmie, bo to przybędzie Polsce, czego pierwszy świat nie wydał...”.

Problemem były też stosunki sąsiedzkie. Co prawda „...wszędzie, gdzie co ma być nalezione ku pożytku Rzeczypospolitej, tedy słusznie i lasy i wody mają być wolne”, „Ale do lasów rabsztyńskich i bolesławskich nie dopuszczają”. Sygnalizowano także

utrudnienia w prowadzeniu prac z powodu odmowy udostępniania terenów dla działalności górniczej. Stwarzał je choraży krakowski Marcyjan Chełmski, który stawu boleślawskiego, „...spuścić żadną miarą nie chce”, „... przeciwiając się dekretom KJM, powinności swej uczynić nie chce i owszem impedimenta czyni”, „... skąd tę szkodę gwarcy mają, że im robota nie tak spieszo idzie ... muszą długo w wodzie a w piasku gmerać....”.

Skarżono się także na stosunki społeczne: „*Między innymi dolegliwościami ... niedawnych czasów Żydowie do Olkusza są przyjęci – pestis generalis totius Reipublicae christianae...gdzie krom tego utrat i szkody dosyć....Stąd się wiele łotrystwa mnoży*”.

W konkluzji stwierdzono: „*Z tych rozmaitych przyczyn nie może być jedno drogość wielka, uciśnienie, a zatem odrażanie umysłów ludzkich od budowania gór ...*”. „*Gdyby tedy res metallica była ludziom objaśniona ... nadzieja jest żeby tym chętniej ludzie do tego się mieli, a stąd mógłby wielki pożytek być Rzeczpospolity Polski*”.

Podstawowymi problemami górnictwa olkuskiego, poza technicznymi trudnościami eksploatacji złóż zawodnionych były zatem:

- ograniczanie możliwości dostępu do złóż, związane z prawami własności nieruchomości gruntowych,
- konieczność dużych nakładów finansowych na prowadzenie działalności górniczej,
- niechętny stosunek ludności do eksploatacji złóż, spowodowany niskim poziomem wiedzy odnośnie istoty działalności górniczej,
- brak doceniania znaczenia eksploatacji złóż dla kształtowania dobrobytu społeczności lokalnych.

Trudności na jakie napotykało olkuskie górnictwo rud nie były czymś wyjątkowym w XVI w. Georgius Agricola w swym fundamentalnym dziele „*De re metallica*” sygnalizował niechętny stosunek ludności do eksploatacji złóż spowodowany wycinaniem lasów na obudowę wyrobisk i związaną z tym likwidację siedlisk zwierzyny i ptaków (stanowiących źródło żywności) oraz zatrutowaniem wód powierzchniowych przez produkty przeróbki rud, powodującym giniecie ryb. Wspominał także o prawie włoskim zabraniającym prac ziemnych związanych z eksploatacją złóż rud na polach żyznych w winnicach i gajach oliwnych. Uważał jednak za konieczne wskazanie znaczenia uświadomienia roli cywilizacyjnej surowców mineralnych stanowiącej przeciwwagę dla negatywnych opinii odnośnie działalności górnictwa. Zwracał też uwagę, że tereny pogórnice mogą być rolniczo wykorzystane, a co więcej są one nieraz bardziej żyzne lub przyjazne dla zwierzyny, niż przed podjęciem eksploatacji.

Mimo upływu ponad 400 lat, współczesne górnictwo spotyka się z problemami podobnymi do tych, które przedstawione zostały w „*rewizji górnej ilkuskiej*”.

Na uwagę zasługują zwłaszcza trzy z nich ciągle aktualne:

- potrzeba szczególnego traktowania górnictwa w przepisach prawnych, ze względu na specyfikę jego działalności, uzależnioną od warunków naturalnych, podobnie jak działalność rolnicza,

- potrzeba elastycznego podejścia do oceny ekonomicznej działalności górniczej i potrzeba jej wspomagania, w zależności od aktualnych uwarunkowań naturalnych jej prowadzenia, na przykład przez elastyczne opodatkowanie,
- potrzeba popularyzacji wiedzy górniczej i ponadlokalnego znaczenia eksploatacji złóż.

Potrzeba popularyzacji wiedzy górniczej i znaczenia eksploatacji złóż jako źródła surowców niezbędnych w życiu codziennym współcześnie wydaje się też kwestią fundamentalną dla kształtowania postaw społecznych w stosunku do działalności górniczej. Podstawowe znaczenie ma w tym względzie edukacja szkolna (Nieć & Radwanek-Bąk, 2009).

Literatura

1. AGRICOLA G. *De re metallica libri XII*. Tłum. K. Kourkova – O górnictwie i hutnictwie dwanaście ksiąg. Muz. Karkonoskie. Jelenia Góra 2000.
2. MAŁECKI J. [red.], *Lustracja województwa krakowskiego 1564*. Inst. Historii PAN, Warszawa cz. I 1962, cz. II 1964.
3. MOLENDĄ D., *Górnictwo kruszcowe na terenie złóż śląsko-krakowskich do połowy XVI w.* Studia i Mat. Hist. Kultury Mater. t. XV, Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa t. VIII, Ossolineum, Wrocław, 1962.
4. MOLENDĄ D., *Kopalnie rud ołowiu na terenie złóż śląsko-krakowskich w XVI–XVIII w. Z dziejów postępu technicznego w eksploatacji kruszców*. Ossolineum, Wrocław, 1972.
5. NIEĆ M., RADWANEK-BĄK B., *Wykorzystanie złóż kopalin w Polsce, przyszłość i zagrożenia dla bezpieczeństwa surowcowego kraju*. Przegl. Geol. vol. 57, nr 7, 2009, 591–599.

SOME PROBLEMS OF ORE MINING IN OLKUSZ AREA IN 16TH CENTURY AND THEIR RECENT INTEREST

In the year 1564 the inspection of royal property lands were realized. The prepared report contains detailed presentation of the state of ore mining in Olkusz area. The main accounted problems, still remaining unsolved after 450 years, were:

- Limited access to the ore deposits, restrained by ownership rights,
- High cost of mining and economic risk, which need external support,
- Unfriendly relation of local population to mining, caused by low knowledge of the nature of mining activity and its importance as then source of mineral commodities and welfare of society.

It was pointed out the necessity of:

- special mining laws for mining because it depends of natural conditions, in the similar mode as agriculture,
- flexible approach to economic results of mining which may need sometimes support (through e.g. changing taxation) if meets unfavorable natural conditions,
- popularization of mining knowledge and importance of mining for the society welfare.